

A történelmi segédtudományok oktatása Erdélyben 1848 előtt.

(Második, befejező közlemény.)

IV.

A tanárok irodalmi működése.

Kelemen, Jánosi, Lőcsei és Medvés közül Lőcseit kivéve, szakmájának irodalmát egyik sem művelte vagy gazdagította.

Lőcseiről tudjuk,⁵⁴ hogy már a mikor a paleografiai tanszékre pályá-

---

⁵⁴ Szinyei: Magyar írók VIII. k. 3—4. I. Lőcseinek csak szépirodalmi működését említi, noha szakmüködése is volt; 1841—46-ig a „Hon és Külföld” című folyóiratban közölt oklevelek időrendben a következők:

II. Szelim szultánnal való frigy. (II. 1842. 93.)

1544. Szultán Szolimánnal való békessége Magyarországnak és Erdélynek. (U. o. 17.)

1554 május 30. Bécs. I. Ferdinánd császár és királynak a Zápolya János Zsigmond magyar királyfi és egyszersmind erdélyi fejedelem pártján lévőkhöz, a török udvartóli lehető elszakadás és a Reformatio előtti állapotra visszatérhetés iránt költ levele. (U. o. I. 1841. 417.)

1559 jan. 6. Gyulafejevárv. Izabella kir.-nének Hrustánhoz II. Szolimán török császár főhadvezéréhez írott levele. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 225.)

1559—1568. II. Szultán Szolimántól (I-ső) Ferdinánd császárnak adott Athnámé. (U. o. II. 1842. 93.)

1576 febr. 24. Báthory István levele II-ik Szelimhez, az iránt, hogy lengyel királylány lett választásában segítse és tartsa meg. (U. o. II. 1842. 165, 173.)

1578 szept. 30. Mehemet Passa levele erdélyi fejedelem Báthory Kristófhöz (U. o. II. 1842. 162.)

1578. Daut Bég levele Lengyelország királyához Báthory Istvánhoz a Bogdán vajdán nyert győzelem iránt. (U. o. II. 1842. 161.)

1605. Rosnyai Török Dávid jegyzetei közül. (U. o. 97.)

1605. I. Achmet áthnáméja Bocskai Istvánhoz. (U. o. 91.)

1611. Bethlen Gábor levele fővezér Achmed basának. (U. o. 109.)

1612 május 10. Géczy András levele Kajmakámhoz Gyürctzi Mehemed passához. (U. o. 208.)

1612 május 15. Géczy András által, a vele pártoskodó szászokkal együtt instituált követségi levelezés. (U. o. V. 1845. 68.)

1612 jun. 27. Targovistia. Erdélyi fejedelem Báthori Gábor némely a török földön kiünn lévő megbízottjaitól iratott levél. (U. o. II. 1842. 25.)

1613 szept. 9. Gyulafejevárv. Bethlen Gábor levele Szkender pasának a Vaskapunál lévő török táborba. (U. o. 1842. 203.)

1621 aug. 30. Bethlen Gábor levele Kolozsvár városához. (U. o. V. 1845. 74.)

1638 július 7. Deés. I. Rákóczy György 1638 évi leveléből az aláírások. (U. o. I. 1841. 343.)

1649 febr. 18. Az erdélyi országos Rendeknek levele IV. Muhamed török császár vezéréhez. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 289.)

1659 márcz. 12. Besztercze. Ebeni Istvánnak váradi kapitányságról adott reversalisa *Sajátjai közül közli.* (U. o. I. 1841. 285. sz.)

zott, kérelmét azzal is indokolta, hogy *Schwartner* Márton, „Introductio in rem diplomaticam“ című munkája alapján írt egy művecskét a rövidítések első elemeiről: Prima linea brachygraphiae. Ezt a művét azonban közelebbről nem ismerjük,⁵⁵ bár később, mint ő maga említi jutalmazása javításáért beadott folyamodványaiban „typis lythographicis, propriis sump-tibus“ ki is adta.⁵⁶

Ezenkívül dolgozott ki Lőcsei valami heraldikai és genealogiai munkát is, de ez már kéziratban maradhatott csak meg, mert kinyomatásáról vagy sokszorosításáról sehol sem találunk adatot és ő maga sem említi.⁵⁷ Azonban Lőcsei tevékeny és szorgalmas ember volt, mert nem elégedett meg ezekkel az — úgy látszik — csak apróbb dolgozatokkal, meg oklevél-közlésekkel, hanem megírta a saját előadásaihoz a diplomatika, illetve paleografiko-diplomatika vezér fonalát, s azt hallgatói számára kivonatolta is.

Már 1825-ben, a javadalmazását javítani kérő folyamodványában említi, hogy ha a főkormányszék az általa megírt „Palaeographiá“-t jónak találná, ő azt a lyceumi nyomda költségén való kinyomatásra a főkormányszéknek átengedné. De a főkormányszék elutasítván a fizetésjavítás iránti kérelmét, ezt az ajánlatot figyelemre sem méltatta és válaszra sem érdemesítette.⁵⁸ 1826-ban már megint beszél Lőcsei a maga irodalmi tevékenységéről, midőn ismét fizetésjavítást kérő folyamodványában elmondja, hogy ő a tanulók érdekében írt egy magyar paleografiát és dolgozott ki egy ezzel

1664 jún. 2. Gyulafejérvár. Apafi Mihály parancsa Ebeni Istvánhoz. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. 315.)

1665 jún. 26. Radnót. Apafi Mihály fejedelem levele. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. II. 1842. 163.)

1666 ápr. 11. Balázsfalva. Apafi Mihály parancsa Ebeni Istvánhoz. *Saját eredetijéből*. (U. o. I. 1841. 319.)

1667. Gyulafejérvár. Rákóczi Zsigmond fővezér Murád Passának küldött pecsétes levele. (U. o. II. 1842. 97.)

1669 okt. 13. Szöllős. Biharvármegyei Kis-Szöllősi bírák és esküdtek eredeti levelök Bethlen Domokoshoz. Közli saját gyűjteményéből. (U. o. I. 1841. 339.)

1674 szeptember. Szent Jóban lakó török basa Murterány levele Kolosváron lakó Csegői Vas Ferenczhez és Beszprinyi Györgyhöz. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 323. sz.)

1678 szept. 28. Janoroviae. Szobieszky János eredeti levele Teleky Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. I. 1841. 397. sz.)

1683 febr. 26. és jul. 3. Varsó. Szobieszky János lengyel király két levele Teleki Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. I. 1841., 331., 335.)

1683 jul. 23. In arce Striensi. Wyssynsky levele Teleki Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. II. 1842. 179.)

1696 május 20. Erdélyi történeti oklevél Leopold királytól. (U. o. VI. 1846. 17.) 1708 jul. 13. Szászváros. Károlyi Sándor Rákóczi-pártján levő főhadvezér patense. (U. o. I. 1841. 401. sz.) *Saját gyűjteményéből* közli.

1710 decz. 2. Kolozsvári oklevél. Közli *sajátjai közül*. (U. o. II. 1842. 13.)

Jó volna tudni, hogy vajjon a Lőcsei gyűjteményében volt és Erdély történetét tárgyazó oklevelek hova lettek?

⁵⁵ 1823: 2540. gub. sz.

⁵⁶ 1825: 12696. gub. sz. és 1826: 3868. erd. udv. kancz. sz.

⁵⁷ 1833: 9655. gub. sz.

⁵⁸ 1825: 12696. gub. sz.

összefüggő magyar diplomatikát is.⁵⁹ 1828-ban Lőcsei panaszszal fordul a főkörmányszékhez, hogy t. i. diplomatico-palaeografiai művét kölcsön adta Laskai Károly erdélyi udvari kancelláriai gyakornoknak és az nem adja vissza. A főkörmányszék 1828 januárius 31-én értesíti Lőcseit, hogy Laskait a munka kiadására felfogja szólítani.⁶⁰ Úgy látszik a munka visszaadása meg is történt. Közben Lőcsei levéltár-rendezéseket is végzett. Így pl. 1833-ban az erdélyi gubernium részéről „törvényesen“ kirendeltetvén az iktári Bethlen-család archivumának egybeszedésére és regisztracziójára, ezt a nagy tudást és fáradtságot igénylő munkát másodmagával már 1833 augusztus 21-ére elvégezte,⁶¹ még pedig igen pontosan.

Innen a negyvenes évek elejéig azonban nem történik említés Lőcsei működéséről, illetve irodalmi műveiről. Ámde 1843 november 7-én az erdélyi udvari kancellária leíratot intéz a főkörmányszékhez, melyben felszólítja, hogy tegyen már eleget azon több ízben tett abbéli meghagyásnak, hogy a kolozsvári Lyceumon előadott tantárgyak és tudományszakok közül, melyeket tanítják nyomtatott tankönyv alapján és melyeket nem, továbbá a nyomtatott könyv hiányában írott vezérfonal alapján előadott tantárgyaknak kézirati kompendiumait küldje fel a főkörmányszék a kancelláriához azért, hogy kiadhatók legyenek megbirálás végett, s végül véleményt mondjanak róluk, hogy érdemesek-e a nyomdafestékre vagy nem.⁶²

A gubernium maga ez ügyben nem intézkedik, hanem 1844 januárius 20-án (tehát elég hosszú gondolkodás után) leíratot intéz ez ügyben az erdélyi püspökhöz, mint valamennyi erdélyi római katolikus iskola főigazgatójához.⁶³

Persze e közben a kancellária várta a felterjesztést, de hiába. Végre megunva a hosszas várakozást 1844 márczius 14-én megsürgeti a főkörmányszéket, hogy tegyen már valamit a szóbanforgó ügyben.⁶⁴ Azonban a főkörmányszék addig semmiféle felterjesztést nem tehetett, míg Kovács Miklós püspök nem nyilatkozott. A püspök végre augusztus 21-én teljesíti a főkörmányszék kívánságát és jelenti, hogy a kolozsvári Lyceumon mely tantárgyakat tanítják nyomtatott könyvek alapján. Ezek közt a paleografiát nem találjuk, ellenben ott szerepel a kézirat alapján előadottak között. Kovács püspök egyuttal fölterjeszti a kéziratos vezérfonalak egy-egy példányát is és mivel úgy látszik a főkörmányszék arra is felkérte a püspököt, hogy a Lyceum igazgatójának a kéziratokra tett birálatát a maga részéről

⁵⁹ 1826: 3868. erd. kancz. sz.

⁶⁰ 1828: 514. gub. sz.

⁶¹ A levéltár általa készített registruma elejéről, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

⁶² 1843: 4734. erd. udv. kancz. sz. és ugyanezen évi 13194. gub. sz.

⁶³ 1844: 378. gub. sz.

⁶⁴ 1844: 952. erd. udv. kancz. sz.

föülvéleményezze, erre nézve a püspök megjegyzi, hogy ezt a bírálatot „voto meo comitari minime possim.“

A gubernium sietett most már a régen húzódó ügyet a kancellária elé terjeszteni és ezt augusztus 31-én már meg is tette.⁶⁵

A bírálatra felterjesztett kéziratok közt volt Lőcseinek két „diplomatico-palaeografiai“ munkája is, melyet a kancellária szeptember 20-án áttett a bécsi udvari közoktatásügyi bizottsághoz („Studien-Hofcommission“) azzal a kérelemmel, hogy a mellékelt kéziratokat és a Lőcsei-féle paleografiai munkákat bírálja meg, illetve adja ki szakértőknek megbírálásra. Ezek egyuttal adjanak véleményt arról is, hogy érdemes-e a csatolt munkákat kinyomatni vagy nem?

Az udvari közoktatásügyi bizottság e kéziratokat két bécsi egyetemi tanárnak, név szerint: először Dr. *Kaiser* Nepomuk Jánosnak, a ki ekkor a bécsi egyetemen a világtörténelem, az osztrák tartományok (államok) történetének, továbbá a diplomatika és heraldika tanára volt, másodsor pedig *Ficker* Ferencznek, — a ki ugyanezen egyetemen a klasszikus irodalmat és az aesthetikát tanította, — adta ki megbírálás és véleményezés végett.

A tanárok bírálati reánk maradtak és ezek alapján Lőcseinek ránk nem maradt paleografiai munkálatának töredékes vázlatát rekonstruálni tudjuk.

A mű címe volt: *Palaeographia una cum succincta notione diplomaticae praecipue Hungaricae.*“

Ez Lőcsei főműve. Ebből tartotta ő előadásait is. De ezen kívül írt Lőcsei még egy második munkát is, melynek címe volt: „*Summa extractus palaeographiae, notionisque diplomaticae Hungaricae.*“ Ez a hallgatók számára készült compendium volt és nem volt más, mint az előbb említett vezérfonalnak rövid kivonata.

A mint a bírálatokból tudjuk, a munka célja volt az olvasót megtanítani az oklevelek megértésére. Körülbelül ez volt a lyceumi paleografiai előadások célja is.

Lőcsei „Palaeographiá“-ját, *Schwartner*nek, a pesti egyetemen a diplomatika tanárának „*Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam*“ című, 1802-ben második kiadásban megjelent compendiuma alapján írta, a mi már abból is kitűnik, hogy Lőcsei is, mint *Schwartner* három főrésze osztja munkáját a „*Graphicá*“-ra (Írástan, Schriftkunde) „*Semioticá*“-ra (Diplomatikai jelek tana, Diplomatische Zeichenkunde) és a középkori oklevelek *formuláinak tanára*. *Schwartner* ebben a beosztásban, — mint maga is bevallja — *Gatterert* követi.

⁶⁵ 1844: 9597. gub. sz. és 1844: 3240. erd. udv. kancz. sz. Kováts Miklós sub a. pont 4) alatt teszi a paleografiáról szóló jelentését: „*Paleographiam iuxta manuscripta Lőcsei, secundum Schwartner elucubrata isthic adiacentia inde ab initio mensi maji usque ad finem anni scholastici tradi quamquam in ductu decreti gubernialis sub No gub. 2392., 1824. editi per 4 mentium efluxum esset praelegenda.*“

A három rész közül legjobban az elsőt ismerjük, ez lévén a legrosszabb, ezzel foglalkoznak legtöbbit és legbehatóbban a bírálók. A második részt már nem ismerjük annyira, mert úgy látszik, a bírálók ezt már jobbnak találták. A harmadik részt, a formulák tanát a bírálók egyhangulag a munka legjobb fejezetének, a legsikerültebb részének nyilvánították és erről beszélnek legkevesebbet.

Lőcsei is — mint Schwartner — munkáját folytatólagosan szakaszokra (§.) osztotta; a legmagasabb szakasz-szám, amit a bírálók idéznek, 31, a 61-ik oldalon. Az első 12 szakasz (megfelel körülbelül annak, a mit Schwartner a bevezető részben ad elő, a 13—23. §§ okban) a grafikával foglalkozik, ez lévén a tudománynak legfontosabb fejezete, erre volt Lőcsei-nek előadásaiiban legnagyobb szüksége, ezt dolgozta ki tehát legbővebben.

A második főrésze a semioticára már sokkal kevesebb szakasz esik, a mennyiben ez a 23. §-tól a 30. §-ig terjed, a 30. §-ban oklevéltani szabályok vannak, de hogy milyenek, az a bírálatokból közelebbről nem tűnik ki.

A formulatani rész terjedt a 31. §-tól végig, hogy meddig, az nem határozható meg.

A munka a nevezetesebb diplomatikai írók munkáinak felsorolását fejezte be. Ez azonban, mint a bírálatokból megtudjuk, nem más, mint pusztá könyvészeti felsorolás, — könyvcímek megadása, — a szerzők vagy munkájuk érdemeinek méltatása nélkül.

Hogy Lőcsei a főrészekon és szakaszokon kívül használta-e a Schwartner által követett fejezet-beosztást is, nem tudjuk.

A mi már most a részleteket illeti Lőcsei az:

1. §-ban bizonyára kifejtette a paleografia vagy a diplomatika miben létéét, megadhatta ennek meghatározását, hogy azonban ez a §. szószerint mit tartalmazott? azt, sajnos nem ismerjük.

A 2—4. §-ok körülbelül ugyan azt tartalmazhatták, a mit Schwartner a bevezető rész 2—5. §-ában a diplomák osztályozásáról mond.

Az 5. §-ban Lőcsei az oklevelek megőrzéséről — conserválásáról — egyáltalán a levéltárakról beszél, a mi megfelel Schwartner művében a 6—7. §-okban mondottaknak.

A 6. §. tartalma ismeretlen.

A 7. §. az oklevelek hitelességük szerinti osztályozásával foglalkozik. Ez nem lehet más, mint Schwartner bevezető részében a 8—10. §-ban elmondottakkal megegyező.

A következő 8—11. §-ok valószínűleg az oklevelek folytatólagos más-más szempontok szerint való felosztását tartalmazhatták, szólhattak továbbá az oklevéltan hasznáról.

A 12. §. az oklevélhamisításokról és oklevélhamisítókról szól, a mit Schwartner munkája bevezető részének 16. §-ában tárgyal.

A 13. §-sal kezdődik a grafikai főrészt, az a mit Schwartner ezen főrészt első fejezetében tárgyal „De literarum scriptura“ czímen a 27—36. §-okban.

A 14. §-ban az írás keletkezése és történelmi fejlődése képezi megbeszélés tárgyát. Ebben szó van az írás történetéről a magyaroknál is, a kik Lócsei szerint, már a kereszténység behozatala előtt is tudtak írni.

A 15. §-ban a betűk, illetve írásfajok különféle nemeiről szól a capitalis, uncialis, maiuscula, minuscula stb. írásról, a mit Schwartner a 32—33. §-okban tárgyal.

A 16. §-ban az oklevelek ortografiájáról, nyelvezetéről van szó, arról a tanról, melyet Schwartner a grafikai rész második fejezetében tárgyal a 37. §-tól a 44. §-ig, ezt a részt és a brachygrafiát (seu doctrina abbreviationum) Lócsei a 21. §-ig tárgyalja és ez a négy szakasz annál inkább elég volt a fejezetek méltatására, mert, mint azt már tudjuk, Lócsei régebben külön is megírta a brachygrafiát és azt saját költségén litografikus úton sokszorosította is.

A 17., 18., 19. és 20. §-ok tartalmát közelebbről nem ismerjük, de a Schwartner rendszere alapján a fentieket kell tartalmazniok. Következik ez abból, hogy Lócsei Schwartner beosztásától és rendszerétől semmiben sem tér el.

A 21. § tartalmazza Schwartner grafikai főrészének III. fejezetét a stigmeológiát, az interpunctiók tanát. (Schwartnernél 61—71. §.)

A 22. §-ban Lócsei, — a bírálót szerint rendkívül hiányosan — az írószerekről tárgyal, mely Schwartnernél a grafikai főrészt negyedik és utolsó fejezetét képezi, mely a „De instrumentis scriptoriis“-ról, az írószerekről szól. (72—80. §.) Eddig terjed a grafikai rész és itt kezdődik Lócseinél is a szemiotika, a 23. §-tól a 30. §-ig; de a melyek közül bővebbet csak a 28. és 29. §-okról tudunk.

A 23—24. §-okban úgy látszik bővebben foglalkozik Lócsei a kriszmonokkal és a sztaurologiával, szóval Schwartner egy-egy fejezetét, Lócsei egy-egy §-ban tárgyalja, művének 39. lapjától az 50-ig. (Schwartnernél 81—88. §-ok, a 121—130. lapon.)

A 25. §-ról annyit tudunk, hogy az a monogramokkal és talán részben a közjegyzői jegyekkel is foglalkozik és habár adatunk nincs rá, de mégis valószínű, hogy a 26. és 27. §-ok is erről szóltak, igaz ugyan, hogy nagyon röviden, mindössze három lapon.

A 28. §. röviden a sphragistikával, a pecsétannal foglalkozik; ez Schwartner munkájában a semiotica negyedik és egyik leghatalmasabb fejezete, mely a 102—151. §-ig terjed, de a míg ezt Schwartner 73. lapon tárgyalja, addig Lócsei három oldalon végez vele, igaz, hogy a bírálók ezzel sehogy sincsenek megelégedve.

A 29. §-ban Lócsei valószínűleg a közjegyzői jegyek kapcsán az

oklevél kiadással és írással foglalkozó egyének: közjegyzők, notariusok, kancellárok, szkribák-ról is megemlékezik.

A 30. §-ban Lőcsei bizonyos oklevéltani szabályokat ad, azonban, hogy miről szóltak ezek a szabályok, azt megállapítani nem tudjuk.

A 31. §. már a formula-tan körébe vág, mert itt Lőcsei megadja az oklevelek formuláris kifejezéseit magyar nyelvre fordítva. Azután még egy pár szakaszban a formula-tant tárgyalhatta Lőcsei, megemlékezve a kortan-ról is, végezetül pedig megadta — a bírálók szerint hiányosan és minden magyarázat nélkül — a nevesebb diplomatikai írók munkáinak címeit.

Ez a mit töredékes vázlatban az *egyetlen erdélyi diplomatikai kézikönyvről* tudunk.

A bírálói véleménye szerint Lőcsei könyve *rendszeretlen*, nélkülöz minden szisztémát, a mi mivel a könyv Schwartz nyomán készült, voltaképpen arra is vonatkozik. Sőt némileg az osztrák az osztrákot is lebecsüli ezzel, mert tudvalévő, hogy Schwartz művét a II. József által 1784-ben kiadott „Entwurf für das Philosophische Studium“-hoz csatolt „Besondere Anleitung“-ja („wie der Entwurf . . . auszuführen ist“) alapján, Gatterer és Gruber műveinek szem előtt tartásával írta meg.

A bírálók második és egyhangú kifogása az, hogy a munka *egyoldalú*, mert az egész *főleg* a magyar *királyi* oklevelek figyelembevételével készült.

A harmadik egyhangú vádpont, a munka barbár, sőt hibás *latinsága*.

Végül a negyedik nygancsak egyhangú vádpont az, hogy Lőcsei munkájában sok *ellentmondást* hagyott meg: továbbá, hogy az egész mű nagyon *hézagos*.

A bírálat végeredménye az, hogy Lőcsei munkájában csak az a jó és türethető rész, a mit Schwartzból másolt, az pedig a mit saját magától tett hozzá, rossz és meg nem állhat.

Időrendi sorrendben az első bíráló és véleményező Dr. Kaiser N. János tanár, a ki véleményét 1844 október 24-én terjeszti fel a Studium Hofcommissiohoz.

A bírálat címe: „Beurtheilung des Werkes Paleographia, una cum succincta notione diplomaticae, praecipue Hungaricae concinnata per Samuelem Spielenberg Lőtsey.“ Kaiser csak a főmű címét említi, hogy miért csak azt, a bevezető sorokban mindjárt meg is magyarázza. Szerinte ugyanis a bírálendő két munka közül az egyik — a címben említett, — valószínűleg a tanár számára készült vezérfonal akar lenni és a diplomatika teoriájáról szól, a másik munka pedig nem más, mint az elsőnek a tanulók számára készült kivonata. A mi tehát a bírálat alkalmával az elsőről mondatik, ugyanaz minden részében érvényes az utóbb említett kézíratra is.

A mi a Lőcsei-féle munka tervezetét általánosságban illeti, feltűnő, hogy a szerző olyan gyakorlati tudományágnál, mint a diplomatika (Schönemann-féle felfogás), megelégszik az elméleti résszel. Ez az okozója annak,

hogy a tanuló nem sajátíthatja el mindazon gyakorlati ismereteket, melyek az oklevelek megértéséhez, megítéléséhez és alkalmazásához szükségesek, továbbá hogy ismeretlenek maradnak a hallgató előtt a levéltárak berendezésére és rendben tartására vonatkozó tudnivalók. Pedig a diplomatika tulajdonképpen célja és rendeltetése az volna, hogy ezeket az érdeklődőkkel megismertesse.

A bíráló előtt egyáltalán úgy tűnik fel, mintha Lócsei feladatának csak azt tekintette volna, hogy a diplomatikus három főfoglalkozásából csak is az *első*t t. i. azt, mely az oklevelek megértésével foglalkozik, vegye különösebb és szorosabb vizsgálat alá, a mi természetesen ennek a címnek „Palaeographia“ körülbelül meg is felelne. Ennélfogva a szerző, tekintet nélkül az oklevelek megítélésére („beurtheilen“) és felhasználására („benutzen“) csak a diplomatikus azon említett főfoglalkozásának *három főrészt*, t. i. a *grafikát, szemiotikát és a középkori oklevelek formuláinak tanát tárgyalja*, és pedig majdnem kizárólag csak a magyar királyi oklevelek alapján, anélkül, hogy egyéb nemzetek okleveleiről vagy például a pápai bullákról csak egy szó említést is tenne. Ennélfogva Lócsei e munkája a legnagyobb mértékben *egyoldalú*.

A mi a tárgy tudományos feldolgozását illeti, a bíráló azt hiszi, hogy csakis azon fejezetekben, a melyek a középkori oklevelek formuláinak tanával foglalkoznak, van némi alaposág és teljesség, kivéve mégis eme fejezetnek a diplomatikai kronológiáról szóló részét, a hol a szerző megelégedett azzal, hogy az olvasót Schwartner Márton és Perger Jánosnak immár nyomtatásban is megjelent munkáira utalja.

A *grafika* és *szemiotika* fejezeteiről azt jegyzi meg Kaiser, hogy azokról még a felületes szemlélő is mindjárt észreveszi, hogy nagyon elégtelenül, hiányosan vannak megírva, mert Lócsei azt az eljárást követi nagyon sok helyen, hogy egyszerűen a fentidézett művekre utalja az olvasót. Csak ritkán emlékszik meg a szerző arról, hogy előadásaiban egyet-mást hallgatóinak bővebben kifejt, sőt írásmintákkal demonstratív megvilágít. Mindemellett még e főrészekben is nagy és lényeges hibák és tévedések tapasztalhatók. Így például:

1. A szerző nagyon sok ízben ellentmond saját magának. Munkájának 5. §-ban (a kézirat 9. lapján) olvasható az a kijelentése, hogy az oklevelek azért őrizettek templomokban, egyházakban, kolostorokban, egyáltalán azért állottak egyházi személyek őrizete és felügyelete alatt, mert a közvélemény szerint az egyházi embereket minden időben becsületesebbeknek tartották, mint a világiakat! Nem sokkal később (12. §. 21. lapon) meg már azt mondja Lócsei, hogy a középkor okleveleiben megszámlálhatatlan hamisításokkal találkozunk és ez állítását megerősíti VII. Ince pápa egy oklevelével⁶⁶ és hivatkozik Werbőczy *Tripartitum*ának egy titu-

⁶⁶ Ezt az oklevelet Schwartner is idézi Baluzéból; id. munkája 24. l.

lusára és szakaszára (jobban mondva szakaszaira).⁶⁷ E mellett nem tagadja, hogy minden középkori oklevél csak is az egyházi emberek írástudó kezeiből származik. Éppen így a szerző:

2. Adós marad munkája 14. §-ában, a 23. lapon felállított azon tétel indokolásával, hogy a magyarok, már a kereszténység behozatala előtt ismerték az írás mesterségét és hogy sajátos írásmódjuk (persze Bécsben a rovásról mit sem tudtak, míg az erdélyi származású Lócsei erről sokat hallhatott) az olasz és német papok által használt latin írás által lett csak kiszorítva.⁶⁸

3. Történelmileg, de meg bölcséletileg is helytelen az az állítás, a mit a szerző a 16. §-ban, (a mű 29. lapján mond) hogy a latin nyelv, csak is akkor romlott el, mikor a góthok és longobardok Itália földjére betörték és azt meghódították, holott tudnia kellene, hogy a latin nyelv tisztaságának megromlása már a kereszténység III—IV. századában bekövetkezett, még pedig történelmileg nagyon könnyen megmagyarázható okok alapján.

4. Téved a szerző akkor is, midőn munkájának 25. §-ában (az 50. lapon) azt állítja, hogy a monogramok nem mások, mint „a ravasz, hunczut notáriusok találmányai,“ mert tudnia kellett volna Lócseinek, hogy még jóval a jegyzői intézmény keletkezése előtt, a Meroving és Karolinguralkodók idejében használatban voltak a monogramok. De Lócsei már a régi érmek tanából is megtudhatta volna, hogy ezek a monogramok már a régi rómaiaknál és a görögöknél is ismeretesek voltak, úgy hogy alkalmazásuk az oklevelekben — a mint ez oly sok esetben történik — nem más, mint utánzása a már régóta fennálló szokásoknak. Különös azonban, hogy a szerző újra ellentmondásba keveredik azzal a tétellel, a melyet az egyházi személyek ritka becsületességéről állított fel, azt mondván a 29. §-ban, (munkájának 56. lapján) hogy a notáriusok és cancellariusok ugyanazok, ezeknek személye azonos, csak elnevezésük más és hozzáteszi mindjárt, hogy csak magas állású egyházi személyek viselték a kancellári méltóságot.

Eltekintve ezen és sok más hibától — folytatja Kaiser tanár — feltűnő mindenki előtt az a körülmény, hogy a szerző a grafikáról szóló

⁶⁷ Az illető idézet Werbőczy Hármaskönyvének azon részéből van véve, mely a magyar királyok érvényes és érvénytelen privilegiumaival foglalkozik, az pedig, mely a hamisításokhoz szolgáltat példát nem más mint az ezen (II. rész. 14. titulus 50—82. §§-ok) részben lévő, a Zömlényi Gábor deák által hamisított oklevelek regisztruma, melyeket 1448-ban írtak össze, a mely összeírást Werbőczy Hármaskönyvébe szószerint bele vette. Ezt idézi Schwartner is, műve 26 oldalán, e) jegyzet.

⁶⁸ A régi magyar írásról Schwartner is beszél műve 56. l. XX. jegyzetében, tehát a bírálat neki is szól. A régi magyar írásra ld. többek közt Kerékgyártó: Magyarország művelődésének története I. k. 404—409. l.

főrésznek csak a végén (a munka 22. §-ában, a 39. lapon) beszél a középkori írószerekről, az írás anyagáról (ez ismét Schwartnernek is szól, mert ő is ezzel a fejezettel végzi a grafikát) és ebben a részben téves az az állítás, hogy többek közt gyémántra is írtak. Tulajdonképpen a szerzőnek ezzel a fejezettel kellett volna a grafikai főrészt elkezdni.

A munka 7. §-ában (a 12. lapon, az oklevelek beosztása hitelességük szerint) rendszertelen és nyilvánvalóan téves az az állítás, mintha az egyszerű és láttamozott másolatok egyenlő értékűek lennének.

Lőcsei munkájának 15. §-ában (a 24. lapon) nem mondja meg helyesen azt, hogy mi a különbség a *capitalis* és *uncialis maiuscula* betűk között.

Nem teljes a munka 21. §-ában, (a 38. lapon) az interpunctiók tana.

A 28. §-ában (a munka 53. lapon) a szfragisztika semmiképpen sincsen kimerítve; három oldalon nem is lehet a pecsétant kimeríteni. A pecsétviasz színbeli különbségei nincsenek kellőképpen figyelembe véve. Tévedés a szerzőnek amaz állítása is, hogy **minden** olyan oklevél, mely ércpecséttel van megpecsételve: **hulla**.

Lőcsei munkája 30. §-ában (az 57. lapon) közöl bizonyos diplomatikai szabályokat, de ezek közül a 3. és 4. számú szabály hamis, a 6. és 7. számú szabályok pedig csak bizonyos megszorításokkal igazak és helyesek.

A magyar birodalom pecséteinek leírása és használatuknak története nagyon hiányos.

A szerző paleografiájának 31. §-ában (a 61. lapon) némely okleveles formuláris szavak és kifejezések magyar fordítását adja; hogy ezek a kifejezések helyesek-e, azt a bíráló nem tudja megmondani, mert a magyar nyelv előtte ismeretlen volt.

A latin nyelvhez szokott fülnek kellemetlen azonban az a körülmény, hogy Lőcsei művében oly sok a barbarizmus. De, sőt nem is oly ritkán nyelvtani hibák is fordulnak elő benne, még pedig a legmeglepőbb formában; ennél fogva, mondja némi gúnnyal a bírálótanár, a szerző a horatiusi „Nonum prematur in annum” elvét, nem a római költő által felállított formában szívlélte meg.

Mindezen okoknál fogva a bírálatra bemutatott munka éppenséggel nem alkalmas arra, hogy paleografiai előadások vezérfonalául szolgáljon. És tekintettel arra, hogy annyi jó — sőt köztük kítűnő, diplomatikai kézikönyv és szakmunka — van forgalomban a könyvpiacra, azt sem érdemli meg, hogy nyomtatásban lásson napvilágot.

Eddig tart Kaiser tanár bírálatának érdemleges része. A továbbiakban a Lyceum számára paleografiai és diplomatikai szakmunkákat ajánl. Az udvari közoktatásügyi bizottság azon felszólításának — mondja Kaiser, — hogy a kolozsvári akadémia számára megfelelő paleografiai

vagy diplomatikai szakmunkákat ajánljon, nem egy könnyen tud megfelelni, mert a legtöbb e tudományágban munkálkodó külföldi író nem vette tekintetbe azon követelményeket, a melyek a jelen esetben is fenforognak, hogy t. i. a szerző tartozik munkáját a *magyar királyság és az erdélyi nagy fejedelemség* területén létező oklevél-anyagra való figyelemmel megírni.

Az erdélyi tanuló ifjúságnak az oklevélisme általános tanainak elsajátításaira nagyon jó szolgálatot fognak azonban tenni a következő könyvek, melyeket még a magyar erdélyi speciális oklevéltani viszonyokra is lehet némileg használni:

Gatterer János Kristóf, göttingai egyetemi tanár által írt és ugyancsak Göttingában 1765-ben latinnyelven megjelent: „Elementa artis diplomaticae universae. Volumen I.” negyedrétt alakban. Vagy pedig:

Oberlin Jakab Jeremiás által írt és Strassburgban 1783-ban latinnyelven megjelent: „Artis diplomaticae primae lineae, in usum auditorium“ octavo.

Ezeket tekintet nélkül idős voltukra, a diplomatika alapos elsajátítására ajánlhatja. Ha pedig az oktatásnál a magyar-erdélyi okleveles viszonyokra már mindenképpen tekintettel kell lenni, akkor egy munkát sem ajánlhat jobban e célra, mint azt, (melynek rendszerét önkéntelenül előbb szidta a bíráló tanár úr) melyet *Schwartner* Márton, pesti egyetemi tanár írt és a melynek címe: *Introductio in rem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Cum figuris aeneis. Pesthini, 1790. Editio secunda ibidem 1802.*

Ezeknek a műveknek a Lőcsei kézírata mellett legalább az az előnyük, hogy meg van bennük az alaposság, a teljesség és a nyelv tisztasága.

Kaiser tanár véleménye részben nem ment a szörszálhasogatástól, mert ha már nagyobb hibát, vagy ellentmondást nem talált, mint azt, a melyet az egyházi személyek becsületességéről hoz fel, ezzel ugyan bátran elhallgathatott volna. A másik pedig, a minél a „si tacuisses“ elve nagyon bevált az, hogy a régi magyar írás dolgát kár volt feszegetni, mert hogy ehhez hozzájárulhasson, Kaisernek széles és alapos előtanulmányokra lett volna szüksége, így azonban csak az derült ki, hogy a tanár úr ehhez a témához nem ért. Kaiser után Ficker Ferencz tanár kapta megbírálásra Lőcsei kézírátát.

Ficker a Kaiser-féle hibák felsorolása mellett még útmutatást is ad arra nézve, hogyan kellett volna némelyik hézagossabb, hiányosabb részt kidolgozni.

A két bíráló bírálatát részben közös megegyezéssel írhatta meg, mert Ficker sem tud többet mondani, mint Kaiser. Ficker véleményét 1844 november 2-án adja be a közoktatásügyi bizottsághoz. Címe: „Gutachten des unterzeichneten über die im Manuscripte anliegenden, am Klausen-

burger Lyceum beim öffentlichen Unterricht verwendeten zwei Quartbänder über Palaeografia und Diplomatie von Professor Lötsey.“

A bevezetésében Ficker is azt állítja, hogy a benyújtott két kézirat közül egyik a másiknak kivonata lévén, a mit az egyikről fog mondani, az áll a másiktól is.

A bíráló már a kézirat címén is megakad, mert idegenszerű neki „Palaeografia una cum succincta notione diplomaticae praecipue Hungaricae.“ Már e címből is az következik, hogy a palaeografia itt a lényeges, (természetesen, hiszen a lyceumi előadások címe is paleografia és nem diplomatika volt,) míg a diplomatika csak függelék; holott az osztrák tanulmányi utasítás értelmében (melyhez azonban mint *osztrákhhoz* semmi köztünk sem volt) nyilvánvalóan és világosan kiténik ennek ellenkezője.

A „Palaeographia“ maga, mint ilyen, önálló történelmi tudománynak is tekinthető, de a diplomatikába belevonva már nem önálló, hanem az utóbbinak csak integráns része. Kérdem tehát a szerző urat, — mondja Ficker tanár — hogy az előttem fekvő kompendiumában miért nem vette a diplomatikát főrésznek, miért nem indult ki ebből, mint lényeges és essentialis részből és miért nem tekintette a paleografiát ennek csak intengráns részének?

Ha a bíráló tanár érdeklődött volna az iránt, hogy a Lyceumon e tudomány tanszéke milyen feltételek mellett és milyen utasításokkal lett felállítva, akkor a fenti kérdést, mint tárgytalant és feleslegest bizonyára elhallgatta volna.

A bíráló szerint Lócsei e kézírata nem más még így sem, (t. i. daczára a címnek) mint egy hiányos szegényes kompendium, mely nélkülöz minden rendszert és nagyon is egyoldalúan van megírva. Sok részben a munka hiányos és sok helyen nem jelentéktelen hiba és nem csekély tévedés észlelhető benne.

A rendszeresség hiánya már a cím olvasásáról mindenki előtt kiténik, de ha az ember még át is nézi a kézirat egyes részeit, akkor rögtön tisztába jön azzal, hogy a systema nélküliség vádja éppen nem alaptalan.

Lócsei úr — mondja a bíráló tanár — a diplomatikát tényleg grafikára szemiotikára és a középkori oklevelek formula-tanára osztja, de micsoda rendben beszél a grafikáról? — sóhajt fel a bíráló! Az íróanyagok tulajdonságából kellett volna neki kiindulni és csak miután ezt letárgyalta, kellett volna neki az idők folyamán változó írást és írásmódokat figyelembe venni. A szerző azonban éppen az ellenkezőjét csinálja.

Az íróanyagot az emberek — Lócsei állítása szerint — a természetnek mind a három országából vették. Én ezt helybenhagyom jelenti ki Ficker; csakhogy — folytatja — mely időben vették be az emberek az írást kőbe vagy ércbe? Nem történt-e ez meg az ó-korban és a legkorábbi középkorban? Ekkor a kő és érc csak nyilvános törvények és

emlékek bevésésére szolgált. A szerzőnek a növényországból vett íróanyagok közt, még a fára is kellett volna gondolnia. De hát mit is haszál az íróanyagoknak illetén részletezése, ha ez az egész nem járul hozzá ahhoz, hogy egy bizonyos oklevél korának meghatározását megkönnyítse, — mondja Ficker — és azután ő maga adja meg vázlatosan az íróanyagok történetét.

Szerinte, az ásványországból vett íróanyag és még egynéhány növényi íróanyag is, drágasága miatt nem mindenki által volt megszerezhető és ha ez nem is okozott akadályt, még akkor is az ilyen íróanyag használata nagy fáradsággal járt. A viaszszal bevont lapoknak, tábláknak használata sok kényelmetlenséggel járt és mivel a fa kérge, sőt a falevelek sem szolgáltak elég jó íróanyagúl, végre is sok hiábavaló kísérlet és fáradozás után találtak fel az emberek egy íróanyagot, a mely az általános kívánalmaknak sokkal jobban megfelelt és sokkal használhatóbb volt, mint az eddigi íróanyagok. Rájöttek ugyanis arra, hogy a *papyrus* cserje, mely sásszerű rostos növény és Egiptomban a Nilus partján, ennek áradásaiban továbbá Siciliában Syracusa környékén az állóvizekben tenyészik, bizonyos eljárással papirossá alakítható, a mely legalább is hét, sőt valószínűleg kilencz, vagy majdnem tízenkét századon át használatban maradt.

Ficker azután példákat idéz a papyrusra, mint íróanyagra vonatkozólag. A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban őriznek egy papyrus tekercset, a Ravennai chartát 504-ből, Herculanumban pedig nagyon sok papyrus tekercset találtak (1752—54 közt, egy eredetileg 800 tekercsből állott könyvtárat, melyből 700 ma is meg van) és 1825-ben a római vatikáni könyvtár Egiptomból egész gyűjteményhez jutott, melyben csupán csak papyrus tekercsek voltak. Ez volna a cyperus vagy syriacus papyrus története.

A *pergament* („charta pergamena sive membranea“) valószínűleg még Herodotos előtt Jóniában találták fel, később azonban Pergamosban, II. Eumenes király uralkodása alatt, körülbelül 200 esztendővel Krisztus születése előtt javították gyártási módját a mint azt nekünk Plinius elbeszéli. A készítési módot pedig azért kellett javítani, mert a papyrus kivitelét Egiptomtól eltiltották. Elnevezését a pergamen, Pergamenostól vette, a hol javított alakban készítették és a honnan így készítve forgalomba hozták.

A pergament ma részint kecske-, részint birkabőrből készítik, de egykoron valószínűleg borjúbőrből is gyártották. A pergamen színe fehér vagy sárgás, mert ilyen a színe már természeténél fogva, vagy pedig bíborvörös. A sárga színű pergamen rendszerint csak az egyik oldalán volt festve, a bíborvörös színű pergament pedig a Keleten szentírásokra és császári (t. i. görög,- keleti-) oklevelek kiállítására használták.

A X. század pergamenjei közt találtatott — igaz úgy, hogy csak egyetlen egy példány — bepréselt, vagy talán beégetett (?) mustrás, min-

tázott alapú is. Krisztus után a VI. század előtt a délvidéken a pergament főleg codexekre, az egyiptomi papyrust pedig főképpen diplomák kiállítására használták, de nem így volt ez Németországban és Angliában, a hol kizárólag csak pergamenhártyát használtak az írás czéljaira és a papyrust valószínűleg nem is ismerték.

Lőtsey beszél a palimpsestekről is mondja Ficker; hanem valamint a többiről, úgy ezekről a „codices rescripti“-ről is a szerző elégtelent és keveset mond. Csak is a IX. századtól fogva vált általánosabbá az a divat, hogy a pergament mind a két oldalán tele írták és csak ettől az időtől fogva kezdték el a már egyszer tele írt pergamentet lecsiszolni és a már rajta volt írást eltávolítani, és az ilyen úton előálló tiszta lapot egyéb feljegyzésekre használni. Ez az elítélendő, káros visszaélés, a mely a XIV—XV. századig dívott, csakis azzal indokolható, hogy a pergament addig az ideig meglehetősen drága volt és az áruk különösen a X. században rendkívül magasak voltak.

Kérdés, mikor lett a cotton vagy gyapot-papír (*Charta bombycina*) feltalálva? Európában csak a XI. század folyamán kezdték ismerni, noha az arabok már 704-ben rendelkeztek ilyen papírral, a mint az az Escorialban meglévő arab kéziratokból kitűnik. A gyapot-papír a XIV. századig maradt használatban. Mivel azonban ez a papirosfaj a gyakori használat folytán épségében nagyon szenvedett, továbbá a molyok is könnyen elpusztíthatták, azonkívül pedig olcsó sem volt éppen, nagyon könnyen szakadt is, azért az emberek lassan-lassan áttértek a vászon- és rongypapírra, *charta lintea seu linea*. Hogy ezt a papír fajtát ki fedezte fel és ki használta először, hogy ki volt az a ki először forgalomban hozta, eddig még nem lehetett megtudni.

Ennyit mond Ficker az íróanyagokról, hozzátevéen, hogy ezzel csak azt akarta megmutatni, hogy mennyire szegényes Lócsei kompendiuma.

Nézetünk szerint Ficker tanárnak ez a fejtegetése czélt tévesztett, felesleges munka volt, mert vele legfeljebb azt akarta megmutatni, hogy ime a bécsi egyetem esztétikusa mennyit ért a diplomatikához! Abból, ugyanis, hogy Lócsei mindezeket a dolgokat nem vette be a kéziratába, még nem következik, hogy azokról nem volt tudomása, mert hiszen ha más honnan nem, hát nagyjában ismerte mindezeket Swartner könyvéből is, melyet kompendiuma megírásánál mintaképpül választott. Igaz, hogy Swartner példákat az egyes íróanyagokra nem idéz, de a többit ő is nagyjában elmondja a grafikai fő rész utolsó fejezetében. A baj ott van azonban, hogy Ficker nem tudta, hogy a Lyceumon a diplomatikából mit és mennyi idő alatt kellett előadni. Azt sem tudhatta, hogy a marosvásárhelyi királyi táblán a felek sem tabula ceratákkal, sem papyrus oklevelekkel, sem semmiféle más íróanyagra írott oklevéllel, mint pergamenhártyára vagy rongypapírra írottakkal nem bizonyítottak; tehát Lócsei méltán feles-

legesnek tarthatta azt, hogy a rendelkezésére álló rövid tanítási időt a papyrus és egyéb Erdélyben ismeretlen és elő nem forduló íróanyagok méltatására fordítsa akkor, mikor neki a *gyakorlati élet* számára kellett praktikus ismereteket előadni.

Már azok a hiányok, a miket Ficker tanár folytatólag hoz fel és pótolni igyekszik, inkább írandók Lócsei kompendiumának rovására Ugyanis a bíráló szerint mindaz, a mit az íróanyagokról mondott, áll az írásmódról is. Ennél is hiányzik a közelebbi kormeghatározás. Igaz ugyan, hogy Lócsei különbséget tesz a maiuscula és minuscula betűk között, sőt még az unciális és kapitalis írásfajok között is, a minusculánál a minuta és cursiva közt, csakhogy a diplomatikusnak feladata főleg az, hogy az írásoknak és az írásmódoknak változásait minden századon át megtudja határozni és pontosan megadni.

A legkorábbi időben, mondja Ficker, az úgynevezett unciális írással írtak vagy pedig a capitalis írással a nélkül azonban, hogy a szavak helyes elválasztására vagy megkülönböztetésére valami nagy gondot fordítottak volna. Példának felhossa *Vergilius* Eclogáinak a római vatikáni könyvtárban lévő kéziratát, de — mint folytatja — a hibás szó elválasztást tapasztalhatjuk költői műveknél épen úgy, mint prózában írtaknál; tehát ez általános hiba volt. Ekkor az emberek megszákítás nélküli, folyton folyó sorokban írnak minden interpunctió nélkül. Az interpunctió használata csak a Krisztus utáni későbbi korban kezdődik.

Az unciális írásból képződött lassanként az úgynevezett „semiquadratae literae,” a melyekkel a ma még létező legrégebbi kéziratokban találkozunk. Később felépett a minuscula és a cursiva írás, a melyet a legfiatalabb és legtöbb manuscriptumban megtalálunk, még pedig nagyon sokféle változatban és formában. E változatok annak tulajdonítandók, hogy minden század, minden ország, minden vidék, de sőt minden jelentékenyebb kolostor és zárda — mint a tudományos életnek azelőtti székhelyei — az írásnak különböző sajátosságos formáit mutatja.

Általánosságban azokat az írásokat nevezzük régieknek, a melyeknek ércz formájú tintája csak gyenge nyomot hagyott maga után, végre azokat az írásokat is, a melyek hanyagúl, minden művészi érzék nélkül írt nagy betűkkel, úgynevezett főbetűkkel vannak írva. Végezetül régi írások azok is, a melyeknél minden fejezet két vagy pedig három vöröstitintával írt sorral kezdődik. A régi kéziratoknak azonkívül legnagyobb részében bizonyos szabályszerű négyszögletes formájuk van, melyeket a későbbi kéziratoknál már hiába keresünk. A hosszukás folio alak nem marad tovább használatban a XIII. századnál.

A régi egészen a VIII. századig terjedő kéziratokban az egyes szavak egészen egymáson függenek és a sorok között alig van valami közbeeső tér, intervallum. A pontok vagy egészen hiányzanak, vagy pedig ha hasz-

nálnak is pontozást, azt az írás felett alkalmazzák, de a soron sohasem láthatók. A vessző — comma — későn, csak a X. század vége felé jött használatba. E század végéig található némely kéziratokban (melyek a keleti görög császárság területéről erednek) arany vagy ezüst betűket, bibor vagy pedig violett színűre festett pergamentre írva: ez a byzanci chrysographia: így voltak írva a Codex aureusok. Innentől kezdve azonban az aranybetűk már csak természetes színű pergamen hártján fordulnak elő. A XII. század után el is tűnt az a szokás, hogy egész kéziratokat, codexeket, vagy pedig ezeknek egész oldalait arany vagy ezüst betűkkel írják, de ezzel szemben megjelennek a miniatura képek és a manuscriptum szegélyének (margo) szegély-diszítése.

Ficker itt ismét nem tudja, hogy Lőcseinek a Lyceumban nem a manuscriptumokkal és kodexekkel, hanem az oklevelekkel, főleg pedig ezeknek olvasásával kellett hallgatóit megismertetnie, nem általános, hanem diplomatikai palaeografiát kellett tanítania és ezt is meglehetősen vázlatosan, úgy hogy ilyen kitérések egyenlők voltak az előírt tárgytól való eltéréssel.

A bíráló azután áttér a brachygraphikus rész méltatására. A rövidítéseknel — mondja — ismét nem emlékezett meg a szerző arról, hogy már a régi rómaiaknál nemcsak emléktáblákon, feliratokon és érmeken, hanem egyúttal kéziratokban is fordulnak elő rövidítések. És mindaddig, a míg uncialis vagy más nagyobb fajta írással írták ezeket a kéziratokat, addig mindig használták bennük rövidítéseket. Némely rövidítés olyan volt, hogy egyes betűkben egész mondat rejtett, éppen így rövidítették a szavakat is egyes jelekkel, mint például retorikai, orvosi, asztronómiai, kémiai és zeneművekben vagy pedig a mértékek és súlyok megjelölésére használtak az emberek ugynevezett beszélőjeleket vagy képeket. Ha a szerző mindezt bővebb és körülményesebb meghatározásokat és magyarázatokat feleslegesnek tartja, akkor manuscriptumának címe egészen elhibázott.

A gyorsírás (tachygraphia) és titkosírás (chryptographia) Lőcsei szemében egyenlő, ennek pedig már a szavak etimológiája is ellentmond.

Az oklevelek díszítéséről sehol sem esik szó Lőcsei munkájában, éppen így az interpunctiók tana is hiányos; a sphragisticáról szóló részben pedig a pecsétek anyagának tana nincsen teljesen kimerítve és a pecsétanyagok színének különfélesége nincs eléggé tekintetbe véve.

A bíráló tanár ezután a diplomatikai irodalmának vázolását adja, most megrovandónak találta — ugymond — még azt is, hogy a szerző munkájából a diplomatika keletkezésének története teljesen hiányzik. Igaz ugyan, hogy Lőcsei a manuscriptum végén felsorol egy pár oklevéltani szakmunkát, melyeknek szerzője a diplomatika ügyének előbbre vitele terén érdemeket szerzett magának, azonban Lőcsei ezeket az érdemeket sem nem részletezi, sem nem méltányolja.

Mabillon János, a francia benczés „Congregatio S. Mauri“ tudós

tagja volt az első, a ki 1681-ben Párizsban megjelent „De re diplomatica libri sex“ című munkájában a diplomatikát tudományosan tárgyalja, tehát az oklevéltan megalapítójának tekintendő. Az oklevelek gazdagsága s a diplomatikai tapasztalatokra és szabályokra tett tartalmas kritikai megjegyzések, melyeket *Bessel* Godofred írt, jellemzik a tulajdonképpen *Hahn* Ferencz József által összeállított „Chronicon Gottwicense“-t, a mely 1723-ban jelent meg Tegernseeben.

A Heineccius által megírt pecsétismét, később Gerchen, Spiess és mások bővítették és gazdagították.

A monogrammak tudományos feldolgozója Baudis.

A graphica *Bahring* Dániel „Clavis diplomatica“-jában és Walther „Lexicon diplomaticum“-ában dolgoztatott ki.

A tyroi jegyekre nézve megjelent Carpentier „Alphabetum Tyro-nianum“-a.

Toustain és Tassin a „Nouveau Traité de diplomatique“-ben (mely hat kötetben 1750 és 65 közt jelent meg) a grafikára való figyelemmel kissé egyoldaluan ugyan, megadták a diplomatika tudományának teljességét, óriási anyaggyűjteményét.

Heumann a pecséttan — sphragistica — feltalálója, megmutatta a helyes útát és módot arra, hogyan kell a német okleveleket analizálni és pragmatikusan felhasználni.

Gatterer János Kristóf, a göttingai egyetemen a történelem tanára volt az, a ki az oklevéltan tudománya terén addig kifejtett tevékenység eredményeit egyesítette és rendszerbe foglalta. Ezt Gatterer az őt jellemző sajátlagos gondossággal tette. Gatterer rendszerét követték Gruber Gergely, a ki a bécsi egyetemen a diplomatika tanára volt, és különös tekintettel Magyarország oklevélanyagára *Schwartner* Márton, a ki meg Lőcsei mintaképe volt. Végre sokat bővítve, kiegészítve és helyreigazítva Schönemann Károly Traugoth és Schmidt — (genannt von) Phideldeck.

Ez utóbbiakat Lőcseinek tanulmányoznia és használnia kellett volna. Ugyancsak meg kellett volna néznie Mamert „Miscellanea“-it, Kopp „Tachygraphiá“-ját és Gervard „Siglarium Romanum“-át.

Meg kell azt is említeni, — mondja a bíráló, — hogy a diplomatika praktikus része, t. i. az oklevelek alkalmazásáról szóló, továbbá a levéltárak berendezése és használata egyáltalán nincsen a kéziratban kifejtve. Egyoldalú továbbá az is, hogy Lőcsei majdnem kizárólag a magyar királyi okleveleket veszi figyelembe, és például a pápai bullákról semmi említést sem tesz, habár éppen Magyarország részére oly nagy számmal adattak ki pápai oklevelek.

A körültekintés teljes hiányát árulja el az a körülmény, hogy a szerző több ízben saját magával ellentmondásba keveredik és itt a bíráló tanár felsorolja majdnem mindazon hibákat, melyeket a másik bíráló, Dr. Kaiser is felemlít.

Ezután a kézirat latinitását veszi elő a bíráló, mely szerinte rettenően barbár. Ez állítás helyességére — mondja — a nyelvet ismerő minden lapon találhat bizonyítékot.

Nyomdafesték alá bocsátását Lócsei műve ennélfogva nem érdemli meg s ép oly kevéssé jó arra is, hogy előadásokhoz vezérfonalul használtassék. Jobb munkát azonban ebből a szaktudományból a szóban forgó akadémia használatára ajánlani már azért is bajos, mert a külföldi szakírók a magyarországi oklevelekkel éppen nem törődnek és mivel elvégre az emberek Magyarországon nemcsak a diplomatika általános tanait akarják megismerni, hanem a specziális hazai részleteket is, azért más művet, mint Schwartner Márton „Introductio in rem diplomaticam“ című munkáját ajánlani nem lehet.

A diplomatika általános tanaira az újabb idők jobb szakmunkáit például Schönemann-ét használhatják legjobban és ezzel Schwartner munkáját javíthatják és kiegészíthetik.

Ennyit mond Ficker Lócsei kompendiumáról.

Nem állítjuk, hogy Lócsei diplomatikai munkája a tökéletesnek mintaképe volt, de a ki pártatlan, rögtön észre fogja venni, hogy hibát Ficker sem tudott többet összetallózni, mint bírálótársa Kaiser; a többi a mit hozzátett a maga bírálatához, a mivel kiegészíteni óhajtott Lócseit az nem más, mint az illetékes körökkel észrevéeteni azt, hogy Ficker, az esztétika tanára tulajdonképpen polyhistor, a ki mindenhez és ime „uti figura docet,“ még a diplomatikához is ért, sőt annak irodalmában is eléggé járatos!

Ennek az öntömjénezésnek sajnálatos eredménye az lett, hogy Lócsei munkáját előadási vezérkönyvül alkalmasnak nem találták és így kinyomtatásra nem is ajánlották, a minek következtében a munka előttünk ismeretlen marad, noha ki tudja, hogy Erdély specziális okleveles viszonyaira nézve hány érdekes és értékes adat, feljegyzés veszett így el benne ránk nézve.

*

E bírálatokat Heintl, a bécsi egyetem bölcsészeti karának aligazgatója összegyűjtve, 1845 februárius 25-én terjesztette fel az osztrák udvari közoktatásügyi bizottság elé. A bírálatokat kísérő felterjesztés II. pontja foglalkozik Lócsei munkáival. Heintl a bírálatok alapján olyan résumé-szerű tanácsot ad az erdélyi kancelláriának. E szerint Lócsei munkái a „Summarius extractus paleographiae notionisque diplomaticae Hungaricae“ és a „Palaeographia, una cum succinta notionis diplomaticae, praecipue Hungaricae“ dr. Kaiser János és Ficker Ferencz egyetemi tanárok véleménye alapján nyilvános tanításra nem ajánlható, hanem e kéziratok helyett jobb lesz Schwartner könyvét használni.

Az udvari közoktatásügyi bizottság 1845 márczius 22-én minden

megjegyzés nélkül küldi át a bírálatokat az erdélyi udvari kancelláriához. Ez jó sokáig töri a fejét azon, hogy mit csináljon s végre 1846 januárius 14-én leír a főkörmányszékhez a kézirat ügyében, még pedig olyan értelemben, hogy a kézirat adassék vissza a szerzőnek és azt a bírálatok alapján dolgozza át.⁶⁹ Mire Lőcsei kéziratát visszakapta és újra átdolgozhatta volna, arra már körülbelül meg is halt.

A kolozsvári Lyceum paleografiai tanárai között Lőcsei volt az egyetlen, a ki tárgyával komolyan foglalkozott, irodalmilag is művelte, szóval maga is tanult, hogy taníthasson. Hogy hírnévre nem tehetett szert, az főleg annak tulajdonítandó, hogy Erdélyt észre nem vette senki s nem törődött vele senki. Mint láttuk a munkakedv, teremteni, produkálni meg volt benne, de minden jobb ügühöz méltó törekvése hajótörést szenvedett az intéző körök szűkkeblűségén. Ahhoz pedig, hogy ő maga magának egyengesse az útát az emelkedéshez, szegény volt, az anyagi gondokkal küzködő élete sem hagyott neki erre módot.

Lőcsein kívül a tudományszakban 1848 előtt, sem előtte, sem utána a Lyceum paleografiai tanárai közül irodalmilag egy sem működött; ellenben a Lyceum hisztorikus tanárai közül *Guul* János a kolozsvári kegyes tanítórend-iskoláinak volt rektora, a Lyceumon a chronológiát is tanította. *Guul* 1819 márczius 24-iki kérvényében a főkörmányszéknek a következőket adja elő: A főkörmányszék elrendelte, hogy a kolozsvári Lyceumon az egyetemes történelem (historia universalis) segédtudományai, t. i. a chronologia és az egyetemes földrajz is taníttassanak. Folyamodó tanár több esztendőn át tanította a Lyceumon az egyetemes történelmet és nehogy a tanuló ijűség a sok téves és hiába való firkálásokkal legyen elfoglalva, felajánlja a főkörmányszéknek a chronológiáról szóló kéziratát azon alázatos kérelem kíséretében, hogy ha e munkát a magas főkörmányszék érdemesnek találná a kinyomatásra, az írássék elő tanodai használatra és a Lyceum betűivel nyomassék ki; ha pedig nem, a főkörmányszék juttassa vissza a kéziratot a szerzőhöz.

Guul János tiszteletdíj fejében nem kér pénzt, hanem szerényen csak ötven példányt, de azt sem magának, hanem, hogy barátai és rendtársai közt széjjel oszthassa.

A gubernium már ugyanezen év április 8-án intézkedik ez ügyben s átteszi herczeg Rudnay Sándor erdélyi püspökhöz az egész kézirati aktát, kérve, hogy adjon a benyújtott munkáról véleményt.⁷⁰

Rudnay püspök — mint az erdélyi róm. kat. iskolák főigazgatója — 1819 augusztus 23-án felel a felszólításra. Elmondja, hogy *Guul* János piarista tanár chronologiai munkáját szorgalmasan és lelkiismeretesen

⁶⁹ 1844: 2878. erd. udv. kancz. sz.

⁷⁰ 1819: 3520. gub. sz.

átnézte és a kéziratot azzal a megjegyzéssel származtatja vissza, hogy érdemesnek találja arra, hogy a lyceumi nyomdában kinyomassék és az iskolákban vezérfonalul használtassék.

A főkörmányszék a püspök eme véleménye alapján felterjesztést tesz a kancelláriához, melyben kiemelve azt, hogy Rudnay püspök a kéziratot approbálta, terjesszék fel Ófelségének, hogy írja elő kegyesen e könyvet az erdélyi iskolák számára és adja meg az engedélyt arra, hogy a főkörmányszék a lyceumi nyomdának a kinyomatási parancsot megadja.⁷¹

A főkörmányszék ez 1819 szeptember 11-én kelt felíratára az erdélyi udvari kancellária csak 1820 márczius 20-án felel, értesítvén a főkörmányszéket, hogy Guul kézírata az erdélyi iskolák számára *hivatalosan előíratott* és a lyceumi nyomdának ennél fogva a kinyomatási meghagyásra kötelessége lesz a kéziratot sajtó alá adni.⁷²

A főkörmányszék 1820 május 5-én már nyomdába is adja a munkát, meghagyván Koros Mihály lyceális nyomda-igazgatónak, hogy a kéziratot, — melyet *ideiglenesen* a nyilvános iskolákban való használatra elfogadtak — késedelem nélkül nyomtassa ki s még arra is külön útasítást ad, hogy nyolczadréti alakban legyen kinyomtatva. Minderről a főkörmányszék Guul Jánost is értesíté, a ki — nyilván Rudnay püspök pártfogó ajánlatára — szerencsésen megérte műve megjelenését⁷³ (a mi nem adatott Lőcseinek

STEPHANI, IOANN. BAPT.

GUUL,

CLERICI REGULARIS

E SCHOLIS PIIS.

CHRONOLOGIA

THEORETICO - PRACTICA.

HISTORICORUM, COMPUTISTARUM,

ET INPRIMIS

LYCEI R. CLAUDIOPOLITANI,

IN M. PRINCIPATU

TRANSILVANIAE,

U S I B U S

E D I T A.

Typis eiusdem Lycei Anno 1820.

Guul István „Chronológiá”-ja.

megérnie) és mivel a tanulmányi rendszer rendezése csak 1846-ban következett be, addig bizonyára használták is a könyvet.

A mi magát a művet illeti, annak beosztása és tartalma röviden a következő:

⁷¹ 1819: 8933. gub. sz. és 1819: 3457. erd. udv. kancz. sz.

⁷² 1820: 4004. gub. sz.

⁷³ Guul könyve Kolozsvárt jelent meg, 1820-ban. (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái III. k. 564. l.) De oly ritka, hogy nyilván egyetlen példányát a kolozsvári róm. kat. főgimnázium könyvtárában találtuk meg, a hová az egykori Lyceum könyvtárából került, ezért közöljük címlapját is kicsinyített hasonmásban,

A címlap tuloldalán néhány classicus idézet után *Rudnay* Sándor erdélyi püspöknek 1819 augusztus 23-án Gyulafejérvárt kelt „Imprimatur“-ja látható. Ezt követi Guulnak a püspökhöz intézett négy lapnyi „Epistola Dedicatoriá“-ja. Az I—II. lapon az olvasóhoz intézett ajánlás, a III—V. lapokon egy a kolozsvári Lyceum tanulóihoz intézett „Praefatio“ olvasható. A VI—XVIII. lapokon találjuk a 223 lapnyi mű tartalomjegyzékét. (Conspectus operis.)

A munka maga kilencz fejezetre és függelékre (Appendix) oszlik.

Az I. fejezet: „De tempore, chronologia et eius characteribus.“ Ebben a fejezetben a szerző 6 §-ban (1—7. lap) az idő fogalmával, annak beosztásával, továbbá a chronologia mibenlétével foglalkozik.

A II. fejezet: „De septimanis et mensibus“, itt a 7—14. §§-okban a hét a hónap fogalmáról, a csillagászati, polgári, Julián vagy római hónapokról értekezik. (12—19. lap.)

A III. fejezet: „De annis tam astronomicis, quam civilibus“, melyben a szerző e 15—21. §§-okban a csillagászati, polgári, Julián, Gregorián évről, e két utóbbi év átszámításáról, az évkezdetről ír s a fejedelmek uralkodási éveinek számításával foglalkozik. (20—32. lap.)

A IV. fejezet: „De epactis, aetateque Lunae“. Ebben az epactákról és a hold koráról van szó, a 22—23. §§-okban. (33—37. lap.)

Az V. fejezet: „De cyclis chronologicis“ czímen, a 24—45. §§-okban a nap ciklusról, concurrensokról, hold ciklusról, arany számról, a régi és új naptár új hold jelöléseiről, epaktákról, a husvét megállapításáról a vasárnapi betűk, arany számok és epakták segélyével, az indictio ciklusról szól. (38—80. lap.)

A VI. fejezet: „De periodis chronologicis“ czímen a 46—49. §§-okban a Julius Caesar-féle periodussal, ebben a hold-nap ciklus és indictio számításával, végül a Lajos (XIV. Lajos francia király)-féle periodussal foglalkozik. (81—87. lap.)

A VII. fejezet: „De aeris“ az 50—97. §§-okban a különféle időszámításokkal (keresztény, zsidó, alexandriai, antiochiai, konstantinápolyi, petaviai, görög vagy olympiai, római, babyloniai, syr-macedon, spanyol, diocletiani, mohamedán, persa, chinai) foglalkozik. (89—135. lap.)

A VIII. fejezet: „De epochis, synchronismo, anachronismo, et de methodo principiis chronologiae utendi.“ Ebben a szerző a 98—149. §§-okban a korszakok beosztásáról a történelmi és egyházi korszakokról, a régi költőknek a korokról szóló tanításáról, a Varro-féle epochákról, a Krisztus születése előtti és utáni korbeosztásról, végül a chronologia használati módjáról értekezik. (136—149. lap.)

A IX. és utolsó fejezetben, melynek címe „De chronologicis conflictibus eorumque causis“ a 109—115 §§-okban a koroknak, főleg a világ teremtése óta történő különböző módon való számításáról, annak okairól

szól, melynek eredménye, hogy a chronologia nem haszontalan tudomány Végül felsorolja a szerző a nevesebb chronologusokat és azok műveit: Igy Perron-t, Gatterer-t, Riccioli-t, Frankot, Strauch-ot stb. (150—172. lap.)

Bezárja a kötetet egy „Appendix”, melynek czíme: „De calendario, eiusque methodo”, ez a munka praktikus része, mely a naptárral, az álló és mozgó ünnepekkel, dátum fejtéssel, a Gergely-féle örök naptárral ennek gyakorlati használatával, a husvétnek a Juliáni és Gregorián-naptárban 300 évre való megállapításával foglalkozik. (173—223. lap.)

Meg kell végül jegyeznünk, hogy művében Guul — már a mennyire a tudomány akkori állása engedte — tekintettel volt a különleges magyar viszonyokra és itt-ott idézi a sok külföldi író mellett Schwartner Márton Diplomatikáját is.

A kolozsvári Lyceumon kívül, Erdélynek egy más főiskoláján is tanítottak diplomatikát: a szebeni jogakadémián, melynek rektora és négy tanára közül valamelyik, mint legutolsó *jogi tárgyat* adta elő.⁷⁴ A paleografia mellett mint „auxiliaria historiae” előadták a chronológiát is, meg az egyetemes földrajzot,⁷⁵ mint azt Guul János irodalmi működése is bizonyítja.

(Budapest.)

Dr. Iványi Béla.

⁷⁴ 1846: 627. erd. udv. kancz. és 1845: 5945. gub. számok.

⁷⁵ 1844: 3240. erd. udv. kancz. sz.